

NĚKOLIK (NEJEN LOGOPEDICKÝCH) POZNÁMEK K NOVÉMU SLABIKÁŘI

Alžběta Peutelschmiedová

MIKULENKOVÁ, H., MALÝ, R., FORMAN, M. *Slabikář*. Olomouc: Prodos, 2004. ISBN 80-7230-134-9.

České děti – navzdory všem historickým peripetiím – v jednom měly mimořádné štěstí: ta první knížka radostná – slabikář – bývala pro ně zpracovávána s kromobyčejným pedagogickým umem a nápaditostí. Už v dávnověku národního obrození, kdy čeština bojovala o místo na slunci, kněz a literát Karel Alois Vinařický sepsal Českou abecedu, aneb malého čtenáře knížku první. Málokdo ví, že byl autorem také pozapomenuté písně Ivánku náš. Je stejně nepokrytě didaktická jako Vinařického mravoučná ponaučení, která však mírně oprášená neztrácejí na naléhavosti. Co namítnout proti takovému – Za vůz sedat není radno, nožička se zlomí snadno? Už méně by postmoderní populace přistoupila na tvrzení, že – Kdo do školy nechodí, hloupostí si uškodí. Že nástup do školy nemusí být nutně spojován s pocitem nenávratně ztraceného ráje dětství, to dokazoval Josef Franta Šumavský, který svůj slabikář vydaný v Praze roku 1843 rozmarně a rozsáhle otituloval jako Navedení ke čtení bez abecedy a k pravopisu bez psaní, nebo: Opozdilý předchůdce malé čítanky.

Laskavá, až nostalgicky podbarvená setkání nabízí nám bývalým školákům – nám všem – stálá expozice slabikářů v přerovském Muzeu Jana Amose Komenského. Zavítat by tam měli z profesních důvodů především ti, kteří s nadšením mluví o genetické metodě výuky počátečního čtení. Problém mnohdy nastává, když mají někomu vysvětlit, co si pod nadějně moderně znějícím termínem představit. Ti zvidavější by se právě v přerovském muzeu přesvědčili o platnosti klasického Nihil novi sub sole – Nic nového pod sluncem. Když Josef Kožíšek přišel v roce 1913 poprvé se svými Poupaty – a v následujícím roce hned také invenčně s Počátky čtení, methodickým průvodcem čítankou malých „Poupata“ – genetická metoda výuky čtení byla na světě. Nyní se nám porůznu vrací.

Už na samém sklonku tzv. první republiky vydal Josef Pavlovský Pracovní knížku k čítance „S úsměvem!“ Slabikáře současných dětí střízlivějšího věku už podobně pozitivní tituly v záhlaví nemají. Stále ještě navykli pohledu let

nedávno minulých můžeme být možností výběru z aktuálních šesti slabikářů skoro nadšeni. Pokud ovšem nenahlédneme realitu doby krátce po vzniku Československé republiky. Po roce 1918 se v novém československém státě užívalo 26 druhů slabikářů, nutno ovšem poznamenat, že sepsaných nejen v jazyce českém, ale také slovenském, německém, rusínském, rumunském a maďarském. Nezbyvá než přiznat, že i v našem multikulturalismus vzývající čas dějepis zůstává učitelkou života.

Kolem v pořadí zatím posledního slabikáře vydaného v roce 2004 péčí nakladatelství Prodos vzniklo dost rozruchu. Kritický článek uveřejněný na titulní stránce MF Dnes ze dne 29. 11. 2005 po ohlasu v rozhlasu vedl dokonce až k internetové diskusi (www.prodos-cz.cz) a inkriminovaným nakladatelstvím na 10. ledna 2005 evokované tiskové konferenci v pražské Týnské literární kavárně Všechny ohlasy, názory a pohledy – tu údajně pronášené a vzápětí zase údajně odvolávané – mají jedno společné: jednohlasost. Jeden odborník prohlašuje, jeden rodič uvádí, jeden autor odporuje. Nikde se nesetkáváme s detailnějším rozbořením, fakty a odborností podloženým názorem.

Aniž bychom si činili nárok na neomylnost, pokusme se o podrobnější analýzu propíraného slabikáře, skutečně prostudovaného stránku po stránce. Akcentován bude pohled logopedky a aprobované učitelky českého jazyka. Zde se hned nabízí zdánlivě okrajová připomínka. Proč je tato učebnice v diskusních příspěvcích i v samotném učebním textu psána vždy jako Slabikář – tedy s velkým S na začátku (příkladem může být již úvodní básnička)? Měsíc s počátečním velkým M (s. 8 nebo s. 83) jako vesmírné těleso je pochopitelný. Jak ale všímavějším dětem vysvětlit na s. 116–117 psaní dnů v týdnu nebo na s. 100–101 zase jmen měsíců? Nestačil by pro případné zvýraznění místo velkých písmen tučně psaný text? A proč uvádíme na s. 72 Škodu Fabii a Alfu Romeo, ale současně pravopisně odlišně forda? Psaní velkých písmem v češtině bývalo pro děti vždycky zapeklitým problémem, nyní silně demokratizovaným. V uvedených případech již nelze mluvit o demokratizaci jazyka, spíše o cestě k podpoře vývoje invalidního pravopisu, jak současné trendy teskně ironizuje Ludvík Vaculík. Zůstaneme-li u gramatických jevů, vyvstává otázka, jak rozdílně pochopí pražští prvňáčci a jejich kolegové na Moravě a ve Slezsku na s. 59 větu: Sek Toma do čela?

Po krátké gramatické exkurzi zauvažujme ještě s trochou logiky nad úvodní, nesporně půvabnou básní slabikáře o prvním zvonění. Vedle námítky, že v mnoha školách již zvonění jako stresující prvek odbourali, se vnucuje myšlenka, jak mohlo prvňáčkům odzvonit prázdninám, když si ještě žádných neužili? Báseň se svými personifikacemi i metaforou je spíše nostalgickým povzdechem paní

učitelky, u níž je snad možné se nadít, že překoná touhu vyžadovat po dětech, aby se jim nesrozumitelnou poetiku naučily drilovým způsobem z paměti.

Pedagogové možná ani nepostřehli, jak zvolna opadá ještě nedávno silně vzedmutá vlna zájmu o děti s vývojovými poruchami učení, stručněji o dyslektiky (obeznámení se obávají, že nastává „éra“ dysfatiků a autistů). Polichocení by bylo možné uvažovat o úspěšnosti pedagogicko-psychologického působení a osvěty. V souznění, že je lépe problémům předcházet než je odstraňovat, se aktuální snahy odborníků soustředí na předškolní věk v úsilí eliminovat nebo alespoň včas odhalovat tzv. riziko dyslexie. K zainteresovaným odborníkům je třeba pochopitelně řadit také pedagogy, prioritně paní učitelky v mateřských školách a elementaristky. Jednou z neúčinnějších zbraní je pak první školní učebnice, slabikář.

U toho sledovaného však nacházíme několik zásadních pochybení, vzniklých buď z neznalosti problému, v horším případě, který ani nechceme zvažovat, z ignorace možných potíží. Zřejmě došlo k podcenění nezbytnosti týmového přístupu k řešení tak závažného úkolu, jakým tvorba slabikáře bezesporu je.

Jen velmi náznakově zmíníme tři ze zásadních krizových aspektů evokace a negativní podpory tzv. rizika dyslexie, a to tzv. sykavkovou asimilaci, diferenciaci kvantit slabik a tzv. měkčení.

Uvedená sykavková asimilace kauzálně souvisí s nerozvinutým fonematickým sluchem, s nevyzrálou schopností diferencovat fonémy, základní zvukové stavební jednotky lidské řeči. S něčím takovým je třeba u školních začátečníků počítat, vývoj a dozrávání jejich schopnosti fonematického slyšení uvědoměle podporovat a rozvíjet, ne nerozumně zatěžovat. Každému dospělému se občas přihodí, že se „zasekne“ na slovech, kde jsou kumulovány sykavky, takže potom je ze sušenky „šusenka“ a ze sešitu „šesit“. Pamětníci předlistopadových slabikářů si ještě vzpomenou na kritiku, že mezi první čtené hlásky zde bývalo řazeno problematické „es“. Ve sledovaném slabikáři se např. na s. 22 dočítáme, že TRPASILÍCI SUŠÍ SENO, což je jen obměna diagnostických testů dyslexie, kde má dítě vyslovit věty jako NA STŘEŠE SEDELI ŠPAČCI. Připojíme-li k tomu sykavkami přetížené věty – v podstatě jazykolamy – třeba na s. 62 (v šesti rýmech je celkem 24 sykavek) nebo na s. 64 konstatování jako „žížalíče ubližuješ“, o nějaké prevenci sykavkové asimilace rozhodně uvažovat nelze (zato o tolik popíraných jazykolamech nepochybně ano). Problematický nácvik čtení slabik BĚ PĚ atd. formou SMS zpráv (s. 86) je už zcela mimo diskusi.

K upevnění rozlišování kvantit (délek) slabik dětem skutečně nepřispějí věty typu TOME, MATE, MÁTE TAM PASTELKY (s. 31) nebo SAM JE TU SÁM (s. 33) a příkladů by bylo možno uvést více. Křehký fonematický sluch

školních začátečníků doslova zaúpí při četbě např. na s. 121, kdy TETA TÝNA TETĚ TÁNĚ TISKNE OTLAČENÉ DLANĚ, což je pouze jedna z ukázek neuváženého a škodlivého ataku na schopnost tzv. měkčení, což opět koresponduje se stavem fonemického slyšení i hodně diskutované fonemické diferenciaci.

Další sporné příklady nalézáme kupříkladu na s. 30 (Ty, tati!), na s. 33 (po sobě jdoucí slova ani, lány, voní), stejně tak v závěru s. 34 (páni, pony). Jak si paní učitelky poradí s četbou na s. 40, kde pavouk „SOUKÁ NITKU NA NITKU, MÁMA VOLÁ SANITKU“? Jak objasní dětem požadovanou tvrdou výslovnost slabiky NI ve slově SANITKA v porovnání s jeho grafickou podobou a sousedstvím slova NITKA? Podobné problémy nastanou na s. 76 a 78 se psem dingo.

U textu napsaného na s. 61 velkými písmeny autoři slabikáře nevezvážili nebezpečí metatezí (všichni známe z dětství potíže s cerelem a celerem, s levolverem a revolverem, s velrybou a verlybou). Brání-li se tvůrci existenci jazykolamů na stránkách slabikáře, uvažují pouze o „klasických“ panech kaplanech, co v kapli plakali... Neodbytně se vrací myšlenka: proč vědomě (?) pokoušet d'áblíka řečových problémů ve stále ještě zranitelném období ontogenetického vývoje řeči kolem šesti let věku dítěte?

Paní učitelky však čekají při práci s novým slabikářem i etické problémy. Přejdeme-li úroveň komiksu na s. 37, nemůžeme se zachovat lhostejně k textu na s. 60–61 (potíže s výslovností hlásky R). Absenci obyčejné lidské empatie, která je u pedagogů vpravdě nezbytnou součástí profesní výbavy, budeme překvapeni na s. 62 (poznámka o šilhání).

Jiří Žáček není učitel. Možná právě proto byl při tvorbě slabikáře (Alter, 1992) pokornější a zřejmě popřál sluchu i vědovnějším. Přesto mu bylo leccos vytýkáno, třeba některé tvary psané abecedy nebo příliš popuštěná uzda spisovatelského naturelu v článku na s. 44 – Ve Veselí je veselo. Žáčkův slabikář však nabízí dětem také články s tématem Vánoc, něco o Praze, dále lidové říkanky a rozpočítadla, v závěru možná pro někoho trochu příliš emotivně s obrázkem Řípu první sloku naší hymny Kde domov můj? Jak trapně ve srovnání s tím působí o pouhých osm let později na závěrečných stránkách recenzovaného slabikáře obrázek hamburgeru s říkankou:

Máme tetu v Americe,
má se dobře převelice.
Posílá nám balíky,
udělá z nás cvalíky!

To už se potom nelze divit, že ve slabikáři děti čtou jména jako Tom, Sam (pes) a Mat. Bylo by zábavné zjistit, kolik dětí je v České republice oslovováno jako Mat. S postupným nabýváním čtenářských dovedností se sice dovídáme, že se nejedná o logicky předpokládaného hochu jménem Matthew, ale o Matouše. I tak může s Matem dojít k závažnému zádrhelu. Spousta dnešních předškoláků se již v mateřských školách, péčí rodičů nebo prostřednictvím médií seznamuje se základy angličtiny, bezpochyby i s anglickými jmény svých vrstevníků. Jak paní učitelka vysvětlí čipernému žáčkovi, že má číst Mata foneticky, když on to jméno zná v jiné zvukové podobě, určitě ne s českým A uprostřed?

Můžeme filozoficky diskutovat o následcích vítězství Jungmannovy ideje národního státu nad myšlenkami Bernarda Bolzana směřujícími již v počátcích úvah o naší státnosti k občanské společnosti. Neměly by nám však chybět kořeny. Jen děti, které v sobě ponесou vztah k zemi, kde – werichovsky – hrály kuličky, se mohou stát skutečnými, hrdými Evropany. Kdo jiný – vedle rodiny – by jim k tomu měl pomoci než paní učitelky na prahu školních let. Paní učitelky schopné zodpovědně se ujmout úkolu zvolit ten patřičný slabikář. Máme již možnost, ba i svobodu vybírat, volit. K té svobodě očitoval Jan Neruda v Povídkách malostranských slova J. J. Rousseaua: „Svoboda je jako ty šťavnaté potraviny a silná vína, kterými se navyklé jim silné náтуры živí a posilují, slabé ale přemáhají, opojují a zničují“.